

Ἄλλ' ὀφείλω νὰ φροντίζω, ὅπως μὴ σφαλῶ, διότι προτιμῶν βραχεῖαν ἡδονὴν ἀντὶ διαρκουῆς γίνομαι προφανῶς ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐμὴν εὐδαιμονίαν. Τὰς δ' ἐν τῷ βίῳ διαρκεστάτας ἡδονὰς παρέχουσιν 1) ἡ ὑγίεια, 2) ἡ τιμὴ, 3) ἡ γνῶσις, 4) ἡ εὐποιΐα, 5) ἡ προσδοκία αἰωνίας καὶ ὑπὸ τῆς διανοίας ἀσυλλήπτου εὐδαιμονίας ἐν ἄλλῳ τινὶ κόσμῳ¹.

Ἡ μὲν μεγίστη δυνατὴ ἡδονὴ εἶναι ἡ εὐδαιμονία (happiness) ἡ δὲ μεγίστη λύπη ἡ κακοδαιμονία, ἡ ἀθλιότης (misery), ὧν μεταξὺ αἰωρεῖται ὡς ἐκκρεμές ἡ μοῖρα ἡμῶν. Οὐδὲν ἄλλο κινεῖ τόσον τὸν ἀνθρώπινον πόθον ἢ ἡ ἐλπίς τῆς εὐδαιμονίας καὶ ἡ φυγὴ τῆς δυστυχίας. Καὶ πᾶν μὲν τὸ ἐπεγεργτικὸν ἡδονῆς καλοῦμεν ἀ γ α θ ὄ ν, πᾶν δὲ τὸ ἐπεγεργτικὸν λύπης κ α κ ὄ ν². Βεβαίως ἡ ἐκτίμησις τούτων εἶναι πάντοτε σχετικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ· ἀλλὰ δύναται καθόλου νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ ἄρσις τῆς δυσारेστήσεως εἶναι ἡ κυρία καὶ διακαῆς ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι, μετὰ τὴν ἄρσιν ἐκείνης, καὶ μέτριον ἔτι ἀγαθὸν εἶναι ἱκανὸν νὰ πορίσῃ τὴν εὐαρέστησιν. Τὶ δ' εἶναι ἐν ὠρισμένῃ περιπτώσει ἀγαθὸν ἢ κακόν, θὰ κρίνῃ ὁ λογισμὸς καὶ ἡ δοκιμασία. Ἐνταῦθα παρίσταται ἡ ἀνάγκη ὅπως ρυθμίζωμεν τὰς ἀποφάσεις ἡμῶν πρὸς λογικὸν κανόνα ἢ νόμον, οὗ ἡ μὲν τήρησις θὰ παρέχῃ τὴν εὐτυχίαν ἡ δὲ παράβασις θὰ ἀπειλῇ τὴν δυστυχίαν. Τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἠθικὴ διαγωγή τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι κανονίζει τὰς πράξεις αὐτοῦ πρὸς ἔλλογον κανόνα. Ὁ θεὸς διηυθέτησεν οὕτω τὰ πράγματα, ὥστε τρόποι τινὲς τοῦ πράττειν γίνονται αἵτιοι τῆς εὐτυχίας πάντων καὶ συντηροῦσι καὶ σώζουσι τὴν κοινωνίαν, ἔτι δὲ καὶ τὸν πράττοντα αὐτὸν ὠφελοῦσιν. Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀνακαλύπτουσι ταῦτα καὶ ἀποδέχονται τοὺς τοιούτους τρόπους ὡς πρακτικοὺς κανόνας³.

Κανόνες ἠθικῆς ἐνεργείας.—Οἱ κανόνες ἢ νόμοι, πρὸς οὓς πρέπει νὰ συμφωνῶσιν αἱ πράξεις ἡμῶν, ὅπως

1. Τὰ διανοητικὰ ἀγαθὰ προτιμῶνται καὶ τίθενται ὑπὲρ τὰ φυσικὰ καὶ κατ' αἴσθησιν ἀγαθὰ, διότι ἐκεῖνα κατ' ἐξοχὴν παρέχουσι τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν.

2. Αὐτ. 2,20,2. 2,21,1.

3. Αὐτ. 2, 3, 6.

χαρακτηρίζονται ως « ἀγαθαί », εἶναι τριττοί, οἱ θεῖοι δηλονότι καὶ οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ τῆς δημοσίας γνώμης νόμοι. Κατὰ μὲν τοὺς πρώτους αἱ πράξεις κρίνονται ὡς δίκαιαι ἢ ἀμαρτωλαί, κατὰ δὲ τοὺς πολιτικοὺς ὡς ἀνέγκλητοι ἢ κολάσιμοι, κατὰ δὲ τοὺς νόμους τῆς κοινῆς γνώμης ὡς χρησταὶ ἢ κακαί¹. Καὶ οἱ μὲν θεῖοι νόμοι ἐπισειοῦσιν εἰς τοὺς παραβάτας τὴν μετὰ θάνατον ἀθλιότητα², οἱ δὲ πολιτικοὶ τὰς δικαστικὰς ποινάς, οἱ δὲ τῆς δημοσίας γνώμης τὴν ἐπίκρισιν καὶ ἀποδοκιμασίαν τῶν ἀνθρώπων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι νόμοι, οἱ τῆς ἐκτιμήσεως ἢ τοῦ ἐθίμου ἢ καὶ φιλοσοφικοὶ λεγόμενοι νόμοι συμφωνοῦσιν, οὐχὶ μὲν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐν τῷ συνόλῳ, πρὸς τοὺς θεῖους, ἤτοι πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον τὸν δι' ὑπερφυσικῆς ἀποκαλύψεως ἀνακοινωθέντα καὶ ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ καθαρῶτατα διατυπωθέντα.

Καὶ ἀληθεύει μὲν ὅτι ὑπάρχουσι διαφοραὶ παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς καὶ ἀνθρώποις ὡς πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀντιλήψεις, ἀλλὰ κρατεῖ ὅμως ἐν τοῖς κυριωτάτοις συμφωνία πανταχοῦ· διότι εἶναι φυσικὸν ἵνα πᾶς τις ἐπαινῇ πᾶν τὸ προάγον καὶ συντελοῦν εἰς ὅ,τι συμφέρει ἑαυτῷ καὶ τοῖς ἄλλοις, καὶ ἵνα ἐπιδοκιμάζῃ μὲν τὴν ἀρετὴν ἀποδοκιμάζῃ δὲ τὴν κακίαν³. Τὴν κρίσιν λοιπὸν τῆς κοινωνίας ἔχουσιν οἱ πολλοὶ ὡς τὴν μόνην ἀφετηρίαν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν διαγωγῆς· ὁ δὲ περὶ τούτου ἀμφιβάλλων δὲν γινώσκει τοὺς ἀνθρώπους, διότι ἐκ τῶν δέκα χιλιάδων ἀνθρώπων μόλις εἷς θὰ εὔρεθῇ ὁ δυνάμενος ἀσυναίσθητως καὶ ἀδιαφόρως νὰ ὑπομείνῃ τὴν διαρκῆ τῆς κοινωνίας περιφρόνησιν. Οἱ ἄνθρωποι συνήθως πράττουσι μετὰ ὑπολογισμοῦ καὶ ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν ὡς τὴν « προῖκα » τῆς ἀρετῆς· ἐλάχιστοι δὲ μόνον (οἱ σοφοὶ) ἀσκοῦ-

---

1. Εἶναι τοῦτο ἄξιον προσοχῆς, ὅτι ὁ Λώκκιος ἐθεώρησεν ὡς ἐξωτερικὸν κριτήριον τῶν ἠθικῶν πράξεων τὴν « κοινὴν ἐπιδοκιμασίαν », ὅπερ κριτήριον ἐχρησιμοποίησαν ὕστερον καὶ οἱ Σκῶτοι ἠθικολόγοι.

2. Ἐὰν ἐκλίπη ἡ πεποίθησις περὶ ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν τῶν μεγίστων ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ, θὰ κρατῇ, λέγει, παρὰ τοῖς πολλοῖς ἡ ἀρχὴ « φάγωμεν, πῖωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθανούμεθα ».

3. Καὶ ὁ κακὸς ἐτι ἐπαινεῖ τὸ ὀρθὸν καὶ ψέγει τὸ πλημμελές, τοῦλάχιστον τὸ ὑπάρχον εἰς ἄλλους.

σι τὴν ἀρετὴν χάριν αὐτῆς τῆς ἀρετῆς, ἀσχέτως πρὸς τὸ συμφέρον, τὸν ἔπαινον καὶ τὴν ἀμοιβήν¹.

Τοὺς θείους νόμους παρέχει ἢ πρὸς τὸν νοῦν ἡμῶν μὴ ἀντικειμένη ἀποκάλυψις, ἣτις διδάσκει τὰ καθήκοντα καὶ περιποιεῖ εἰς αὐτὰ ὑψηλὸν κῦρος καὶ αὐθεντίαν ὑπομιμνήσκουσα τὴν ἀθανασία καὶ τὴν μέλλουσαν ἀνταπόδοσιν. Καὶ ἠδυνάμεθα μὲν διὰ τοῦ φυσικοῦ φωτὸς τοῦ νοῦ νὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν καθηκόντων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως ἐρχόμεθα ταχέως καὶ ἀσφαλῶς. Ἦτο δέ, ὡς ἤδη εἶδομεν, ἡ ἀποκάλυψις ἀναγκαία, διότι οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οὔτε τὴν δύναμιν ἔχουσιν οὔτε τὸν καιρὸν νὰ ἀσχολῶνται περὶ λογικὰς ἀποδείξεις. Ὅθεν ἐπέμφθη ὁ Χριστός, ἵνα φωτίσῃ, κρατύνῃ καὶ βοηθήσῃ τοὺς ἀνθρώπους· ἢ εἰς αὐτὸν πίστις, ὡς Διδάσκαλον καὶ Κύριον, περιέχει τὴν ἐπαγγελίαν τῆς αἰδίου ζωῆς². Τὴν διδασκαλίαν, λέγει, τοῦ Χριστοῦ τὴν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐκτεθειμένην δύνανται νὰ νοήσωσι καὶ οἱ ἀμαθέστατοι. Ὅλως δ' εἰπεῖν πυρῆνα τοῦ κατὰ λόγον χριστιανισμοῦ θεωρεῖ ὁ Λώκκιος τὴν εἰς τὸν Ἰησοῦν, ὡς λυτρωτὴν, πίστιν καὶ τὴν διαγωγὴν βίου ὁμολόγου πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου^{3, 4}.

1. Ἐκ τῶν τεσσάρων ἐλατηρίων τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, ἥτοι τῆς νοήσεως ἡμῶν, τῆς θείας θελήσεως, τοῦ κοινοῦ συμφέροντος καὶ τῆς ἰδιωφελείας, τὰ δύο πρῶτα ἔχουσι σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι μόνον βοηθητικά. Πότερον δ' ἐκ τῶν πρώτων ἐκείνων ἔχει τὴν ὑπεροχὴν, δὲν φαίνεται σαφῶς· διότι τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν ἐξαρτᾷ ὁ φιλόσοφος νῦν μὲν ἐκ τῆς ἐλευθέρως ἀποφάσεως τοῦ νοῦ, νῦν δὲ ἐκ τῆς θείας αὐθεντίας. Ἄλλ' ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι οὐσιώδης, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ὁ νοῦς ἡμῶν εἶναι ἡ φυσικὴ ἀποκάλυψις τοῦ θεοῦ.

2. Ἐνθ. ἀνωτ. (4,18,2). Ἐν τῷ Δοκιμίῳ λέγεται ὅτι ἡ πίστις εἶναι ἡ τήρησις ἀρχῆς προερχομένης ἐκ τῆς πεποιθήσεως εἰς Ἐκεῖνον, ὅστις προσφέρει αὐτὴν ὡς προερχομένην ἐκ τοῦ θεοῦ.

3. Ἐν τινι πρὸς φίλον ἐπιστολῇ, γραφείσῃ τῷ 1696, ἀποφαίνεται διαρρήδην ὁ φιλόσοφος ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη περιέχει καθαρῶτατον κώδικα Ἠθικῆς καὶ διὰ τοῦτο ἀρνεῖται νὰ συντάξῃ αὐτὸς ἰδίαν πραγματείαν περὶ Ἠθικῆς. Ὅλως δὲ γνωματεύει ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀγάπης, ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ βασανίζῃ τοὺς ἀνθρώπους δι' ἀκατανοήτων δογμάτων ἀλλὰ νὰ εὐρύνη τὸν νόμον τῆς φύσεως καὶ τοῦ λόγου δεικνύων πῶς θὰ ἐπιτύχωμεν

8. Πολιτική και παιδαγωγική.—Ο πλούσιος εἰς μεγάλα ἐν Ἀγγλίᾳ γεγονότα 17ος αἰὼν προήνεγκεν εἰς φῶς ἀξιολόγους πολιτικὰς θεωρίας. Ὁ μὲν Ὠββέσιος ἀνεκήρυττε τὴν ἀπεριόριστον τοῦ πολιτικοῦ ἄρχοντος ἐξουσίαν, ὁ δὲ Filmer (1604-1653) ἐδίδασκε τὸ θεῖον δίκαιον τῆς πατριαρχικῆς βασιλείας ὡς καταγομένης ἐκ τοῦ Ἀδάμ, λαβόντος παρὰ τοῦ θεοῦ τὴν ἐξουσίαν καὶ κληροδοτήσαντος αὐτὴν εἰς τοὺς πατριάρχας. Ἡ βασιλεία κατὰ τοῦτον προῆλθεν ἐκ θείας χάριτος καὶ εἰς οὐδένα ὑπόκειται ἀνθρώπινον νόμον¹. Τὴν θεωρίαν τούτου κατεπολέμησε μὲν διὰ σφοδρῶν λιβέλλων ὁ ποιητὴς Ἰωάννης Milton (1609-1674) ἀξιῶν τὴν ἐκκλησιαστικὴν, οἰκογενειακὴν καὶ πολιτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ὑπερμαχῶν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1647· ἤλεγξε δὲ πάλιν λεπτομερῶς διὰ φιλοσοφικῆς πραγματείας ὁ Sidney (1604-1683)².

Τὰς τάσεις τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν συνεχίζει μετὰ τῆς οἰκείας τῷ ἡθει αὐτοῦ πραότητος ὁ Λώκκιος ἐν τοῖς πολιτικοῖς συγγράμμασιν, ὧν σκοπὸς ἦτο ἡ ὑπεράσπισις τῆς « ἐνδόξου ἐπαναστάσεως » τοῦ 1688 καὶ ἡ παγίωσις τοῦ θρόνου τοῦ βασιλέως Γουλιέλμου τοῦ « ἀνορθωτοῦ τῆς ἀγγλικῆς ἐλευθερίας ». Αἱ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ παντοῖαι σχέσεις, πρέπει, λέγει, ἐπιμελῶς νὰ διαστέλλωνται ἀπ' ἀλλήλων, καὶ ὅταν πολλάκις συμπίπτωσιν ἐν τῷ αὐτῷ προσώπῳ³. Ἐπάναγκες δὲ νὰ διακρίνηται μάλιστα ἡ πατρικὴ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, διότι μεταξὺ γονέων καὶ

τῆς αἰδίου μακαριότητος. Πιστεύει αὐτὸς ὅτι εἶναι πιστὸς χριστιανὸς καὶ ἡ πίστις αὕτη εἶναι δικαία· ἄλλως δὲ καὶ αἱ ἐπιστολαὶ καὶ ὁ βίος αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ἄκραν χριστιανικὴν εὐσέβειαν.

4. Αὐτ. 2,21 καὶ 28.

1. Τὸ δίκαιον τῆς κληρονομικῆς μοναρχίας ἐκήρυττεν ὁ Filmer ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφομένῳ « Patriarchia », 1680.

2. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Sidney τὸ ἀναιροῦν τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Filmer ἐπιγράφεται « Ἐρευναὶ περὶ κυβερνήσεως » (Discourses concerning government), 1698.

3. Τοιαῦται εἶναι αἱ σχέσεις ἀρχόντων καὶ ὑπηκόων, γονέων καὶ τέκνων, ἀνδρὸς καὶ γυναικός, κυρίου καὶ δούλου.

άνηλικών τέκνων κρατεῖ ἀνομοιότης περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ νοῦ, ὅπερ δὲν συμβαίνει ἐπὶ τῆς σχέσεως ἀρχόντων καὶ ὑπηκόων. Ἐπειτα δὲ ἢ μὲν πατρικὴ ἐξουσία εἶναι πρόσκαιρος, ἢ δὲ πολιτικὴ διαρκής· ἐκείνη εἶναι φυσικὴ, αὕτη δὲ στηρίζεται ἐπὶ συμβολαίου¹, καθ' ὃ πάντες οἱ πολῖται μετεβίβασαν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν τὰ δικαιώματα αὐτῶν πρὸς μείζονα ἀσφάλειαν².

Γένεσις τῆς πολιτείας· ἐλευθερία.—Ἡ πολιτεία προέρχεται ἐκ τῶν προσώπων ἐκάστων, ἐλαυνομένων οὐχὶ ὑπὸ τῆς ιδιωφελείας (καθὰ ὑπελάμβανεν ὁ Ὠββέσιος) ἀλλ' ὑπὸ τῆς λογικότητος. Πρὸ τῆς συνάψεως τοῦ πολιτικοῦ συμβολαίου ὑπῆρχεν ὁμοιότης καὶ ἰσότης περὶ τὴν ἐλευθερίαν πάντων, οἷα δὴ καὶ νῦν ἐν ταῖς πολιτείαις παρατηρεῖται· δὲν ἐκράτει αὐθαιρεσία οὐδ' ἴσχυεν ὁ λεγόμενος πάντων κατὰ πάντων πόλεμος, διότι ὁ τῆς φύσεως ἢ τοῦ νοῦ νόμος καθωδήγει τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα θεωρῶσιν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ὡς δημιουργήματα τοῦ θεοῦ καὶ βοηθῶσιν ἀλλήλους³. Στοιχοῦσα δ' εἰς τὸν φυσικὸν νόμον ἡ πολιτεία δὲν ἀναιρεῖ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἰδίαν ἐκάστου κτῆσιν ἀλλὰ τὸναντίον σκοπεῖ νὰ ὑπερασπίσῃ καὶ ἀσφαλίσῃ αὐτὰ ὡς ἀπαραίτητα τοῦ ἠθικοῦ βίου στοιχεῖα⁴. Εἰσερχόμενος λοιπὸν τις εἰς τὴν πολιτείαν οὐδεμίαν ἄλλην ἀποβάλλει ἐλευθερίαν παρὰ τὴν τοῦ δικάζειν αὐτὸς καὶ διαλύειν τὰς

1. Καὶ κατὰ τὸν Λώκκιον (ὡς ἤδη κατὰ τὸν Ὠββέσιον καὶ τὸν Σπινόζαν) ἡ πολιτεία στηρίζεται εἰς (ῥητὸν ἢ σιωπηλὸν) συμβόλαιον λαοῦ καὶ ἀρχοντος· εἶναι προϊόν τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ λαοῦ.

2. Ὁ Λώκκιος, ὡς καὶ ὁ Ὠββέσιος, ἀποκρούει, ὡς ἀσαφῆ καὶ ἀπατηλὴν, τὴν ἔννοιαν τῆς πολιτείας ὡς ἐξ ὑπαρχῆς συντετελεσμένης ὀργανικῆς ἐνότητος, ὡς ἀνέκαθεν ὑπαρχούσης καὶ τὰ μέλη αὐτῆς περιλαμβανούσης κοινωνίας.

3. Of. civ. govern, ἐκδ. Dent, 1949 2,4 ἐξ.

4. Τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι φυσικὸν δικαίωμα προερχόμενον ἐκ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τοὺς φιλοπόνους, λέγει, καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς ὀκνηροὺς ἐδωρήσατο ὁ θεὸς τὸν κόσμον· ἐκ δὲ τῆς ἐργασίας ἐκπηγάζει πᾶσα οἰκονομικὴ ἀξία. Ὡσαύτως φυσικὸν δικαίωμα εἶναι καὶ ἡ ἐλευθερία· ἡ δουλεία ἀντίκειται πρὸς τὴν φύσιν καὶ διὰ τοῦτο ἀπορρίπτεται ὑπὸ τῆς πολιτείας.

ιδίας διαφοράς. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς εἶναι ἐκ τῶν συναψάντων τὸ πολιτικὸν συμβόλαιον, στερεῖται ὡσαύτως τοῦ δικαιώματος τοῦ νὰ εἶναι αὐτὸς δικαστὴς τῶν ἰδίων διαφορῶν· ὥστε δεσποτικὴ βασιλεία ἀποβαίνει ἀδύνατος¹. Ἡ πολιτεία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, λέγει, προέρχονται ἐκ τοῦ λαοῦ, διὸ καὶ οἱ ἄρχοντες ἀδύνατον εἶναι νὰ ἔχωσι μείζονα δικαιώματα αὐτοῦ τοῦ λαοῦ. Καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς ἔχει ἀπεριόριστον δικαίωμα οὐδ' ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐλευθερίας καὶ ζωῆς, εἶναι ἀδύνατον νὰ δοθῶσιν εἰς τοὺς ἄρχοντας ἀπεριόριστα δικαιώματα.

Διὰ κρισις τῶν ἐξουσιῶν.—Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν ἀπαιτεῖται χωρισμὸς τῶν ἐξουσιῶν καὶ διάκρισις αὐτῶν εἰς τρεῖς, εἰς τὴν νομοθετικὴν, τὴν ἐκτελεστικὴν καὶ τὴν περὶ τὰς συνθήκας ἐξουσίαν. Ἡ νομοθετικὴ εἶναι ἡ ὑπερτάτη ἐξουσία (supreme power) ἐν τῇ πολιτείᾳ ὡς παρέχουσα αὐτῇ ἐνότητα, μορφήν καὶ ζωὴν· ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ παραμένει αὐτῷ, ἀσκουμένη ὑπὸ αἰρετῶν ἀντιπροσώπων, παύεται δ' εὐθὺς ὡς παρεκτραπῆ καὶ διαφθαρῆ². Ὑποδεέστεραι τῆς νομοθετικῆς καὶ χωρισταὶ ἀπ' αὐτῆς εἶναι αἱ ἕτεραι δύο ἐξουσίαι, τὸ μὲν ἡ ἐκτελεστικὴ, ἡ τοὺς νόμους ἐφαρμόζουσα, διοικοῦσα καὶ προσέτι δικάζουσα, τὸ δὲ ἡ τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις (τὰς πρὸς τὰς ἄλλας πολιτείας) ἐκπροσωποῦσα καὶ ρυθμίζουσα ἐξουσία, ἔχουσα τὸ δικαίωμα τοῦ ποιεῖσθαι συμμαχίας καὶ διεξάγειν πολέμους· αἱ δύο αὗται ἐξουσίαι, καίπερ οὔσαι κατ' ἐννοίαν διάφοροι, προσήκει νὰ συνενῶνται ἐν τῷ αὐτῷ προσώπῳ τῷ συγκεντροῦντι τὴν ὅλην τῆς πολιτείας ἐξουσίαν, ἥτοι τῷ κληρονομικῷ βασιλεῖ, ὅστις θὰ εἶναι ἀπλῶς ἡ κορυφὴ τῶν ἐξουσιῶν τούτων³. Ὁ βασιλεὺς, ὡς ἐφαρμόζων τοὺς νόμους, πρέπει νὰ μετέχη πῶς καὶ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας· διότι αἱ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων ἐλλείψεις χρήζουσιν ἐπανορθώσεως ἐν τῇ ἐφαρμογῇ⁴.

1. Αὐτ. 2,87 ἐξ.

2. Αὐτ. 2,149 ἐξ. 212.

3. Αὐτ. 2,144 ἐξ. 149.240.

4. Ὁ βασιλεὺς ἔχει τὸ δικαίωμα, ἵνα τὰ κενὰ καὶ τὰς ἐλλείψεις τῶν νόμων συμπληροῖ κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον.

Ἐντεῦθεν προέρχονται αἱ βασιλικαὶ προνομίαι, αἵτινες ὅμως δὲν μένουσιν πάντοτε αἱ αὐταί, διότι ἡ ὁσημέραι συντελουμένη βελτίωσις τῆς νομοθεσίας ἐλάττονας ἀπαιτεῖ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ συμπληρώσεις¹.

Ἵπερτάτη ἐξουσία ὁ λαός. — Παρὰ τὴν τοιαύτην τῶν ἐξουσιῶν κατανομήν² ἡ ὑπερτάτη ἐξουσία ἀνήκει εἰς τὸν λαόν, εἰς ὃν ὀφείλουσι νὰ ὑπακούωσιν ἢ τε νομοθετικὴ καὶ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ὁ λαὸς ἀποφαίνεται ἐπὶ τῆς διαφωνίας τῶν ἐξουσιῶν καὶ τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως αὐτῶν. Ἐὰν ἡ κυβέρνησις, τοὺς νόμους παραβαίνουσα, ἀποδειχθῇ ἀναξία τῆς ἐπιτροπείας ἐντολῆς, ἡ ἐξουσία ἐπανέρχεται ἐκεῖσε ὅθεν ἀπέρρευσε, ἦτοι εἰς τὸν λαόν. Οὗτος κρίνει, κατὰ πόσον οἱ ἀντιπρόσωποι καὶ ὁ βασιλεὺς τηροῦσι τὴν δοθεῖσαν πίστιν, καὶ εἶναι ἀπόλυτος κύριος νὰ παύσῃ αὐτούς, ἐὰν ποιῶνται τῆς ἐξουσίας κατάχρησιν³. Ἐὰν ἡ κυβέρνησις εἶναι διεφθαρμένη, δὲν ἔπεται ὅτι εἶναι τοιαύτη καὶ ἡ κοινωνία. Ὁ λαὸς μόνον ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς βίας δύναται νὰ διαλυθῇ⁴.

Ἡ ἐκκλησία. — Αὐτόνομος καὶ ἀπὸ τῆς πολιτείας κεχωρισμένη εἶναι ἡ ἐκκλησία, ἥτις ἐπιδιώκει ἀγαθὰ οὐράνια, ἐνῶ ἡ πολιτεία ἀποβλέπει εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ βίου τοῦ ἐπιγείου· εἰς μὲν τὴν πολιτείαν ἀνήκομεν ἐκ γεννήσεως εἰς δὲ τὴν ἐκκλησίαν ἐκ προαιρέσεως. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ πολιτικὴ κοινωνία οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα, πρέπει οἱ νόμοι τῆς πολιτείας νὰ μὴ διακωλύωσι τὴν θρησκευτικὴν πίστιν.

---

1. Ὁ τῆς χώρας ἡγεμὼν ὑπόκειται καὶ αὐτὸς εἰς τοὺς νόμους· παραβαίνων δὲ αὐτοὺς ἀποβάλλει τὴν κυριαρχίαν, ἐπανερχομένην τότε εἰς τὸν ἀρχέγονον φορέα, τὸν λαόν. Ὁ ἡγεμὼν ἄρα ὑφίσταται « ἐλέω λαοῦ » καὶ οὐχὶ « ἐλέω θεοῦ ».

2. Τὴν ἀνάγκην τῆς κατανομῆς τῶν ἐξουσιῶν εἶχον ἤδη ἐξάρει καὶ ἄλλοι, ὁ Buchanan, ὁ Hooker καὶ ὁ Sidney.

3. Ὁ λαὸς ἐξεγείρεται καὶ ἐπιβάλλει τὴν θέλησιν αὐτοῦ, τῆς δ' ἐπαναστάσεως αἵτιοι καὶ ὑπεύθυνοι εἶναι οἱ τῶν νόμων παραβάται.

4. Αὐτ. 2,211.

Ἡ πολιτεία ἀνέχεται πάντα τὰ εἶδη τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας¹, τηρεῖ θρησκευτικὴν ἀνοχὴν² καὶ μόνον εἰς τὴν ἀθεΐαν ὡς ἐπιβλαβῆ ἀρνεῖται ὅλως τὴν ἑαυτῆς ἀνοχὴν³. Ἡ δεισιδαιμονία καὶ ἡ ἀπιστία ἐνέχονται εἰς ἀμάρτημα, ἀλλ' ἡ πολιτεία τιμωρεῖ ἐκεῖνας μόνον τὰς ἀμαρτίας, αἵτινες τὰ δικαιώματα ἄλλων βλάπτουσιν⁴.

Π α ί δ ω ν ἀ γ ω γ ῆ. — Τοιαῦταί τινες ἐν συντόμῳ αἱ πολιτικαὶ τοῦ Λωκκίου θεωρίαι μαρτυροῦσι φιλόφρονον καὶ φιλελευθέραν διάθεσιν, μέγα δὲ συνετέλεσαν εἰς τῶν ὁμοχρόνων ἡθῶν τὴν ἡμέρωσιν. Οὐχ ἥττον ἀξιόλογοι εἶναι αἱ γνῶμαι αἱ περὶ τῆς τῶν παιδῶν ἀγωγῆς, περὶ ἣν ὁ φιλόσοφος διεξοδικῶς ἠσχολήθη⁵ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὴν μόρφωσιν Ἑλλήνων εὐπατριδῶν. Ἡ ἀγωγή, λέγει, οὐδὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸν τρόφιμον, ἀλλὰ πάντα τεχνηέντως νὰ ἐκμαιεύῃ ἐξ αὐτοῦ· ὀφείλει νὰ μὴ ἐλέγχῃ ἀλλὰ νὰ ὀδηγῇ καὶ ἀναπτύσῃ τὸν παῖδα κατὰ φύσιν μὴ ἐπιδιώκουσα τὴν πολυγνώσιαν ἀλλὰ διεγείρουσα τὴν αὐτενέργειαν⁶. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ἀκριβῆς ἐξέτασις καὶ διάγνωσις τῆς ἰδίας ἐκάστου φύσεως ἐπιτυγχανομένη οὐχὶ διὰ τῆς δημοσίας ἀλλὰ διὰ τῆς κατ' ἰδίαν διδασκαλίας.

Ἡ ἀγωγή εἶναι ἔργον τοῦ οἴκου καὶ συντελεῖται δι' ἰδιωτικῆς παιδείσεως· καὶ δύναται μὲν ἡ δημοσία παιδεία νὰ πορίσῃ πολλὰς γνώσεις, ἀλλ' ἐνέχει τὸν κίνδυνον τῆς μεταδόσεως συνήθων κακιῶν καὶ κοινῶν ἐλαττωμάτων⁷. Τὸ πρῶτον καὶ κύριον, εἰς ὃ ἀποβλέπει

1. Σημειῶδες ὅτι ὁ Λώκκιος ἐξαίρει τὸ ἠθικὸν τῆς θρησκείας μέρος καὶ θέλει, ὅσον τὸ δυνατόν, ἐλάχιστα δόγματα καὶ τελετουργίας. Τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν θεωρεῖ ὡς τὴν ἀληθῆ καὶ διὰ τοῦτο τιμᾷ ἰδιαιτέρως.

2. Εἰς ταύτην ἀναφέρεται ἡ « Epistola de tolerantia » τοῦ φιλοσόφου.

3. Ἡ πολιτεία δὲν ἀνέχεται τοὺς ἀθέους καὶ ἄλλως καὶ διότι οὐδένα θὰ ἠδύναντο νὰ παράσχωσιν ὄρκον.

4. Of civil government 2,74 ἐξ. 150 ἐξ. 194 ἐξ.

5. Τοῦτο ἐποίησεν ἐν τῷ ἤδη μνημονευθέντι ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ « some thoughtes on education », ἐκδ. 1884.

6. Ὁ φιλόσοφος ὑποτιμᾷ τὴν φαντασίαν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν καλῶν τεχνῶν, ἐξαίρει δὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀσκήσεως τῆς κρίσεως, διὸ καὶ συνιστᾷ ἰδιαιτέρως τὰ μαθηματικά.

7. Ἐνθ. ἄνωτ. 70. 90 ἐξ.

ἡ ἀγωγή, εἶναι ἡ « δ ι ά π λ α σ ι ς χ α ρ α κ τ ῆ ρ ο ς », μόνον δ' ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ τάσσει τὸν πορισμὸν ὠφελίμων εἰς τὸν βίον γνώσεων¹. Ὑπολαμβάνεται δὲ ὡς περιττὸν νὰ βασανίζωνται οἱ παῖδες πρὸς τὴν ἐκμάθησιν τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν ὡς ἤκιστα χρησίμων εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς κοινωνίαν². μόνον νεώτεραι γλῶσσαι πρέπει νὰ διδάσκωνται καὶ αὐταὶ οὐχὶ κατὰ μέθοδον θεωρητικὴν ἀλλὰ κατὰ τρόπον πρακτικὸν καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν γνῶσιν προσώπων καὶ πραγμάτων³. Ὡσπερ ἡ τῆς γλώσσης διδασκαλία καὶ ἡ τῶν πραγμάτων πρέπει νὰ μὴ χωρίζωνται ἀπ' ἀλλήλων ἀλλὰ νὰ συνάπτωνται, οὕτω πρέπει νὰ συνάπτωνται ἡ ἐργασία καὶ ἡ παιδιὰ⁴.

Εἰς τὴν παιδιὰν ἀπονέμεται μεγάλη σπουδαιότης, διότι βοηθεῖ κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀποκαλύπτει τὰς ἰδίας ἐκάστου παιδὸς κλίσεις. Οἱ σωματικοὶ κολασμοί, ὡς ἐπιβλαβεῖς εἰς τὸ ἐλεύθερον φρόνημα, ἀπορρίπτονται καὶ μόνον κατὰ τῆς αὐθαδείας ἐπιτρέπονται· πρόσφοροι εἰς τὴν ἀγωγήν τρόποι φαίνονται ὁ ἔπαινος καὶ ἡ διέγερσις τῆς φιλοτιμίας, μόλις δὲ ὕστερον προστίθεται ἡ διέγερσις τοῦ συναισθήματος τοῦ καθήκοντος. Εἰς ἐπιστημονικὰς δ' ὁμῶς θεωρίας δὲν εἰσέρχεται ὁ φιλόσοφος ἐν τῇ παιδαγωγικῇ ἀλλ' ἀπλῶς στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας⁵.

---

1. Ἡ ὀρθὴ ἀγωγή ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀληθῆ ἐλευθερίαν, ἧς οὐσία εἶναι ἡ ὑπακοὴ εἰς τὸν νοῦν (τὰς ἠθικὰς ἀξίας) ἐναντίον τῶν κλίσεων καὶ ὁρμῶν. Τελικὸς δὲ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τροφίμου ἀναγνώρισις τῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἡ ἐπιτέλεσις αὐτῶν.

2. Αὐτ. 195. Παρεῖδεν ὁμῶς ὁ φιλόσοφος οὗτος ὅτι αἱ ἐνδοξοὶ (κλασσικαὶ) γλῶσσαι καὶ μάλιστα ἡ ἐλληνικὴ εἰσάγουσιν εἰς ὑπέροχον πολιτισμὸν, οὗ ἡ γνῶσις συντελεῖ τὰ μάλιστα εἰς τὴν ἐπιδιωκομένην διάπλασιν τοῦ χαρακτῆρος.

3. Αὐτ. 164 ἐξ. 167 ἐξ.

4. Ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ φεύγη τὴν βάρβαρον βίαν καὶ νὰ συνάπτῃ τὴν μάθησιν μετὰ τῆς τέρψεως καὶ παιδιᾶς· « εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐντυπώσῃ τις περικαλλεῖς καὶ κανονικοὺς χαρακτῆρας ἐν τρεμούσῃ ψυχῇ, ὡς εἶναι ἀδύνατον καὶ νὰ διαγράψῃ ὠραίας γραμμάς ἐπὶ τρέμοντος χάρτου ». Ὁ Λώκκιος διαλαμβάνει περὶ τῶν κολασμῶν καὶ τῆς ἀποφυγῆς αὐτῶν. (αὐτ. 43 ἐξ.).

5. Τὴν ἐμπειρίαν παρέσχεν ἡ μνημονευθεῖσα μακρὰ παιδαγωγικὴ ἐνέργεια ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ κόμητος Shaftesbury.

9. Ἐπισκόπησις καὶ συμπλήρωσις.—Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται φανερόν ὅτι τὸ φιλοσόφημα τοῦ Λωκίου ἔχει χαρακτῆρα κυρίως γνωσιολογικόν. Πρῶτος οὗτος ἐποιήσατο ἀπόπειραν ὅπως κατὰ μέθοδον ἀναλυτικὴν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας ἐρμηνεύσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως. Αἱ ἄγονοι δηλαδὴ ὀντολογικαὶ συζητήσεις ὠδήγησαν τὸν φιλόσοφον, καθὰ αὐτὸς ὁμολογεῖ¹, εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ κατὰ πόσον εἶναι ἀσφαλῆς καὶ ἐπὶ πόσον ἐκτείνεται ἡ γνωστικὴ ἡμῶν δύναμις, τίνα εἶναι τὰ δυνατὰ ὑποκείμενα αὐτῆς, ἡ δὲ συστηματικὴ αὕτη ἐξέτασις ἀποτελεῖ τὴν ἱστορικὴν σπουδαιότητα τοῦ ἀνδρός. Πολλοὶ μὲν σκεπτικοὶ καὶ μυστικοὶ φιλόσοφοι ἐπελάβοντο ἀνεκαθεν τοῦ ζητήματος· ἀλλὰ τοῦτο ἐποίουν ἄνευ συστήματος καὶ ἐν παρέργου μέρει, ὃ δὲ Λώκιος πρῶτος κατέστησεν αὐτὸ ὑπόθεσιν συστηματικῆς ἐρεύνης καὶ διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ ἐπιδράσεως ἐπέθηκεν εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν βαθεῖαν τὴν σφραγίδα τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως.

Τὰ προηγούμενα μεγάλα φιλοσοφήματα ἔστρεφον τὴν προσοχὴν εἰς τὴν μέθοδον τῆς ὀρθῆς γνώσεως καὶ εἶχον χαρακτῆρα ἀπλῶς μεθοδολογικόν (οὐχὶ γνωσιολογικόν)· ὁ Βάκων καὶ ὁ Καρτέσιος εἶχον ἀκράδαντον πεποίθησιν περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως, ὡς ἐπὶ πάντα ἐκτεινομένης, καὶ μόνον ἐξήταζον τὰς εἰς τὴν γνῶσιν συντεινούσας μεθόδους. Ὁ Λώκιος δ' ὅμως ὀρμαῖται ἀπὸ τῆς ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ἐφικτοῦ τῆς γνώσεως καὶ προβάλλει ἑαυτῷ τὸ πρόβλημα τῆς γνωστικῆς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεως καθιστάμενος οὕτως ἀξιόλογος πρόδρομος τοῦ Καντίου.

Πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος μετέρχεται μέθοδον σχοῦσαν μεγάλην ἐπὶ τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν τοῦ 18ου αἰῶνος ῥοπὴν καὶ φαντάζεται ὅτι τὸ σπουδαιότατον ζήτημα περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως λύεται διὰ τῆς κατανοήσεως τῆς ἀρχῆς τῶν ἡμετέρων παραστάσεων. Ἐτράπη λοιπὸν εἰς ἀξιολόγους ψυχολογικὰς ἐρέυνας, δι' ὧν ἐπίστευεν ὅτι ἔλυε τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα ἐρμηνεύων τὴν γνωστικὴν δύναμιν τῶν ἐννοιῶν ἐκ τῆς

---

1. Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Δοκιμίου.

ψυχολογικῆς ἀρχῆς καὶ γενέσεως αὐτῶν¹. Διασαφῶν τὰ κατὰ τὴν γένεσιν τῶν παραστάσεων ἀπορρίπτει τὰς ἐμφύτους ἐννοίας² καὶ διακρίνει τὰς παραστάσεις εἰς ἀπλᾶς καὶ συνθέτους θεωρῶν ἐκεῖνας προτέρας τούτων· παράγων δὲ τὸ σύνθετον ἐκ τοῦ ἀπλοῦ, τὸ γενικὸν ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ, γίνεται ἰδρυτῆς τῆς νεωτέρας ψυχολογίας, ἣτις τὸν ψυχικὸν βίον θεωρεῖ ὡς κανονικὴν κίνησιν ἀπλῶν στοιχείων· κατ' ἀκολουθίαν δὲ παρέρχεται εἰς τὸ μέσον ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς ἐμπειρικῆς γνωσιολογίας.

Πρὸς τοῦτο καταπολεμεῖ διὰ ψυχολογικῶν καὶ ἐθνογραφικῶν φαινομένων τὴν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν στωϊκῶν διδαγμάτων σχηματισθεῖσαν καὶ ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου καὶ τῶν ὀπαδῶν, μάλιστα δὲ ὑπὸ τῆς Σχολῆς τῆς Κανταουρίας, ὑποστηρικθεῖσαν θεωρίαν τῶν ἐμφύτων ἐννοιῶν καὶ ἐμφύτων ἀρχῶν καὶ ἀξιωμάτων³. Δεικνύει ὅτι αἱ λογικαὶ ἀρχαὶ τῆς ταυτότητος καὶ τῆς ἀντιφάσεως καὶ τὸ ὄντολογικὸν ἀξίωμα τῆς αἰτιώδους ἀλληλουχίας εἶναι ἄγνωστα οὐ μόνον παρὰ τοῖς παιδίοις καὶ τοῖς ἡλιθίοις ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἀπαιδευτοῖς λαοῖς· ὡσαύτως περὶ τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἠθικῶν ἀξιωμάτων, ἔτι δὲ καὶ τῆς ὑποκειμένης τούτοις ἐννοίας τοῦ θεοῦ, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν τυγχάνουσι παρὰ πάντων κοινῇ

---

1. Πρῶτος ὁ Λώκκιος ἐπεχείρησε κριτικὴν ἐξέτασιν τῆς γενέσεως τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ ἐπιδράσεως προσέδωκεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ διαφωτισμοῦ ψυχολογικὸν χαρακτῆρα. Τῷ ὄντι δὲ ἡ διάνοησις ὅλη τοῦ 18ου αἰῶνος ἐλαύνεται ὑπὸ διαφέροντος ψυχολογικοῦ.

2. Ῥητέον ὅτι οἱ Σχολαστικοὶ παρεδέχοντο ἔμφυτον δύναμιν, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ δι' αὐθορμήτου ἀφαιρέσεως ἐκ τῶν αἰσθητῶν σχηματίζει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς γενικωτάτας ἀδιορίστους ἐννοίας καὶ δι' αὐτῶν γενικωτάτας ἀδιορίστους ἀρχὰς ὡς βάσιν πάσης περαιτέρω γνώσεως. Αἱ ἀδιορίστοι αὗται ἐννοιαὶ, ὡς καὶ αἱ ἀρχαί, γίνονται συνειδηταὶ καὶ διατυποῦνται ὡς τοιαῦται μόνις ἐν τέλει τῆς νοητικῆς (ἀφαιρετικῆς) ἐνεργείας. Παρὰ τῷ Λωκκίῳ δ' ὅμως ἡ λεπτὴ αὕτη διάκρισις λείπει· διότι αἱ γενικαὶ ἐννοιαὶ καὶ ἀρχαὶ θεωροῦνται ὡς σχηματιζόμεναι μόνις ὕστερον διὰ περιλήψεως τῶν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὁμοιοτήτων.

3. Ἡ ἔκπαλαι κρατοῦσα μεθοδολογικὴ ἀντίθεσις ἐμπειρίας καὶ ὀρθολογισμοῦ μεταβιβάζεται ἤδη εἰς ψυχολογικὸν πεδίου καὶ καθίσταται ὑποκειμένον οὐ μόνον φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης, ἀλλὰ καὶ κοινῶν συζητήσεων.

ώμολογημένα καὶ τούτου ἕνεκα δὲν εἶναι ἔμφυτα. Ἐντεῦθεν συμπεραίνει ὅτι ἡ ψυχὴ οὐδὲν ἔχει ἔμφυτον ἀλλά, παρεμφερῆς οὔσα πρὸς ἄγραφον χάρτην, λαμβάνει τὰς παραστάσεις ἐκ τῆς ἐμπειρίας¹.

Εἶδη ἐμπειρίας.— Πλὴν δὲν θεωρεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχῆς ὡς προερχόμενον μόνον ἐκ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως· διότι διακρίνει δύο εἶδη ἐμπειρίας, τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν, ὧν ἐκείνη μὲν εἶναι ἡ αἴσθησις αὕτη δὲ ἡ αὐτοσυνειδησία. Ἡ μὲν αἴσθησις ἄγει εἰς τὴν συνείδησιν τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἡ δὲ αὐτοσυνειδησία ποιεῖ συνειδητὰς τὰς ἰδίας ἡμῶν ἐνεργείας καὶ καταστάσεις· αἴσθησις καὶ αὐτοσυνειδησία εἶναι κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων ἕνεκα τοῦ διαφόρου περιεχομένου αὐτῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ παραδεδομένη ἀντίθεσις τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου ἐμφανίζεται καὶ παρὰ τῷ Λωκκίῳ ὑπὸ τύπον ψυχολογικὸν καὶ γνωσιολογικόν².

Παραδεχόμενος ὁ φιλόσοφος τὰ δύο τῆς ἐμπειρίας εἶδη ὡς αὐτοτελῆ, ἐθεώρει τὴν πραγματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν ὡς οὐχὶ ἐπ' ἴσης ἀρχέγονον, διότι πρὸ τῆς ἐνεργείας τῆς αὐτοσυνειδησίας πρέπει νὰ συντελεσθῶσιν ἄλλαι ψυχικαὶ λειτουργίαι γινόμεναι μόνον διὰ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως. Ἡ αὐτοσυνειδησία δηλαδὴ τῆς ψυχῆς προϋποθέτει ἀναγκαίως πολλὰς θύραθεν ἐπεγεργείας λειτουργίας αὐτῆς, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ πρῶτον περιεχόμενον τῆς αὐτογνωσίας. Δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὅτι ὁ Λωκκίος ἀποφαίνει τὴν ἐξωτερικὴν ἐμπειρίαν ὡς τὴν πρώτην ἀφορμὴν τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας καὶ ὡς τὸ ἀρχέγονον περιεχόμενον αὐτῆς, ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ πολλῶν ὡς αἰσθησιοκρατικός³.

1. Οὕτω παρορᾷ τὴν σπουδαιότητα τῶν σκοτεινῶν, μᾶλλον ἢ ἤττον ἀσυνειδήτων στοιχείων, ὡς καὶ τὸν αὐθόρμητον τρόπον, καθ' ὃν ἐνεργοῦσιν ἀρχέγονοι κλίσεις.

2. Ἡ παρὰ τῷ Λωκκίῳ ἀντίθεσις τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας, εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου γενομένην ἀντίθεσιν δύο οὔσιων, ἐκτατῆς καὶ νοητῆς, ἣν ἀντίθεσιν καὶ ὁ Σπινόζας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἄρῃ ἐν τῇ περὶ κατηγορημάτων θεωρίᾳ.

3. Ἡ αἰσθησιοκρατία δὲν ἔχει παρὰ Λωκκίῳ ἣν παρὰ τοῖς διαδόχοις

Καὶ ὑπάρχει μὲν ἡ αἴσθησις κατὰ τὴν ἐνέργειαν χρόνω προτέρα τῆς νοήσεως, ἀλλ' ἡ νόησις εἶναι κατὰ τὴν ἀξίαν ὑπερτέρα ἐκείνης ὡς παρέχουσα διὰ τῶν συνθέτων παραστάσεων καθολικὰ πρότυπα (οἷα τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ). Ἡ μὲν κατ' αἴσθησιν γνῶσις ἄγει μόνον μέχρι τῆς πιθανότητος, ἡ δ' ἐνορατικὴ, ὡς καὶ ἡ ἀποδεικτικὴ γνῶσις, παρέχει τὴν ἐντελῆ βεβαιότητα καὶ ἀναγκαιότητα.

Ἐνταῦθα δὴ ἡ ἐμπειρικὸς Λώκκιος ἄπτεται προδήλως τῆς ὀρθολογικῆς θεωρίας καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἀληθῆς Καρτεσιακός. Ἐκτείνων ὅμως τὴν γνῶσιν καὶ πέραν τῶν αἰσθητῶν φαίνεται μὴ ὦν ἀκόλουθος ἑαυτῷ. Διότι, ἀφοῦ ἡ μὲν ἐμπειρία εἶναι ἡ μόνη πηγὴ τῆς γνώσεως ὁ δὲ νοῦς περιορίζεται ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῆς ἐμπειρικῆς ὕλης, ἔπεται ὅτι ἡ γνῶσις δὲν χωρεῖ ἐπέκεινα τῶν αἰσθητῶν. Τὴν ἀκολουθίαν ταύτην δὲν ἠθέλησε νὰ συναγάγη ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἠρέεσθη νὰ περιορίσῃ, μετὰ τοῦ Βάκωνος, τὴν ὑπὲρ αἴσθησιν γνῶσιν εἰς τὸ ἐλάχιστον. Ὅπως ἂν ἔχη, ἐμφαίνων ὡς ἑτερογενεῖς τὴν ψυχικὴν καὶ φυσικὴν ἐνέργειαν καὶ δεικνύων ὅτι ἡ αἴσθησις παρέχει τὴν πρώτην ἀφορμὴν εἰς πᾶσαν ψυχικὴν ἐνέργειαν ἀπέβη ὁμολογουμένως ὁ πατὴρ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας. Ὅτι ἐπὶ τῆς ψυχολογίας στηρίζει καὶ τὴν γνωσιολογίαν, εἶναι εὐδῆλον. Τοῦτο δὲ πράττων οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ ἢ συμπληροῖ τὴν ἐμπειρικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Βάκωνος.

Αἰσθηματικά. Ποιότητες.—Ὡς πρὸς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν ἠκολούθησεν ὁ Λώκκιος εἰς τὴν καρτεσιακὴν

καὶ συνεχισταῖς τῶν τάσεων αὐτοῦ ἀπαντῶμεν ἐννοίαν· δὲν σημαίνει ὅτι ἡ νόησις κατάγεται ἐκ τῆς αἰσθήσεως ἀλλὰ μόνον ὅτι ἐξεργάζεται παραστάσεις, ἃς οὔτε αὐτὴ δημιουργεῖ οὔτε ἔχει ἀρχῆθεν ἐμφύτους, ἀλλὰ λαμβάνει ἐκ τῆς αἰσθήσεως· ἡ αὐτοσυνειδησία ἀναφαίνεται μὲν ὕστερον ἀλλὰ δὲν γεννᾶται ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως. Ἡ αἴσθησις δηλαδή δὲν εἶναι τρόπον τινὰ ἡ μήτηρ ἀλλ' ἡ πρεσβυτέρα ἀδελφὴ τῆς νοήσεως. Ἐν ἄλλοις λόγοις δὲν εἶναι τὸ παράπαν ὁ φιλόσοφος αἰσθησιοκρατικὸς ἐπὶ τῆς ἐννοίας ὅτι ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις παρέχει ἀμέσως τὴν ἀλήθειαν ἢ ὅτι ἡ γνῶσις κατάγεται ὅλως ἐκ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως· διότι παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμπειρίαν τίθεται ὡς ἰσαξία ἡ ἐσωτερικὴ.

θεωρίαν καὶ προσέδωκεν αὐτῇ μορφήν ἀκριβεστέραν. Αἱ κατ' αἰσθησιν, λέγει, εἰκόνες, τὰ αἰσθήματα, καίπερ προερχόμενα ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, δὲν εἶναι ὅλως ὅμοια αὐτοῖς οὐδὲ πρέπει νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς ἀκριβῆ τούτων ἀπεικασματα· εἶναι ἀπλῶς ἀποτελέσματα τῆς ἐφ' ἡμᾶς ἐπενεργείας τῶν ἐκτὸς ὄντων, ἐκάστη δ' εἰς αὐτὰ προσνευμένη ιδιότης εἶναι ἐπ' ἀληθείας ἢ τοῦ αἰσθητοῦ « δύναμις » ὅπως ἐπενεργῆ ἐφ' ἡμᾶς καὶ παράγη ἐν τῇ ψυχῇ ὠρισμένην παράστασιν. Καὶ ὅμως δὲν ἀρνεῖται πάλιν ὅτι ὑπάρχουσιν αἰσθήματα ἀπεικονίζοντα τὴν πραγματικὴν ποιότητα, διὸ καὶ διακρίνει πρωτεύουσας καὶ δευτερεύουσας ποιότητας· ἐκεῖναι μὲν εἶναι ποιότητες τοιαῦται, ὧν αἰρομένων θὰ ἤρροντο καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα, αὗται δ' εἶναι ποιότητες μόνον καθ' ὠρισμένην σχέσιν ἀνήκουσαι εἰς τὰ ὄντα¹.

Καὶ ἐν τῇ διακρίσει ταύτῃ τῶν ποιοτήτων στοιχεῖ κατ' οὐσίαν εἰς τὴν καρτεσιακὴν ἀποψιν, καθ' ἣν ἐκεῖνο μόνον ἀνήκει εἰς τὴν πραγματικὴν τοῦ κόσμου φύσιν, ὅπερ νοοῦμεν σαφῶς καὶ ἐναργῶς· μόνον οἱ μαθηματικοὶ προσδιορισμοὶ τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ σχήματος, τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς κινήσεως εἶναι αἱ πρωτεύουσαι ποιότητες, οἱ δὲ λοιποὶ, οἱ τοῦ ἤχου καὶ τοῦ χρώματος, τῆς ὀσμῆς καὶ τῆς γεύσεως καὶ εἴ τινες ἄλλοι, εἶναι ποιότητες δευτερεύουσαι.

Συνειρμοὶ παραστάσεων. Ἡ οὐσία.— Αἱ ἀπλαῖ παραστάσεις, πρῶτον μὲν διατηροῦνται διὰ τῆς μνήμης, ἔπειτα δὲ ἀποτελοῦσι συνειρμούς· συγκρίνονται καὶ διακρίνονται, συνάπτονται καὶ χωρίζονται, ὅπερ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν ζώων· τέλος σχηματίζονται δι' ἀφαιρέσεως ἐξ αὐτῶν γενικαὶ παραστά-

1. Ἡ διάκρισις τῶν κατ' αἰσθησιν ποιοτήτων, γενομένη ἤδη ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου καὶ ὕστερον αἰεὶ μᾶλλον ἀναγνωρισθεῖσα, ἐκυρώθη ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὑπὸ τῆς Φυσιολογίας, ἣτις ἔδειξε τὴν εἰδικὴν ἐνέργειαν τῶν αἰσθητηρίων καὶ ἀνέπτυξε τὴν οἰκείαν θεωρίαν. Ῥητέον ὅτι ἡ τοιαύτη διάκρισις ἐπέχει μέσσην τινὰ θέσιν μεταξύ τῆς συνήθους ἐκδοχῆς τῆς προσνεμούσης πάσας τὰς κατ' αἰσθησιν ποιότητας εἰς τὰ πράγματα καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Καντίου, ὅτι οὐδεμίαν ποιότητος ἀνήκει εἰς τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά, ἀλλ' εἶναι πᾶσαι ὑποκειμενικαὶ ἀντιλήψεις ἡμῶν.

σεις (έννοιαι), εἰς μόνους τοὺς ἀνθρώπους ἰδιάζουσαι καὶ διὰ τῆς γλώσσης δηλούμεναι. Ἐπεξεργαζομένη δὲ ἡ ψυχὴ τὰς ἀπλᾶς παραστάσεις σχηματίζει τὰς συνθέτους, τοὺς τρόπους δηλονότι καὶ τὰς ἀναφορὰς καὶ τὰς οὐσίας. Ἡ οὐσία θεωρεῖται ὡς ὁ φορεὺς πολλῶν ποιοτήτων, ὅστις ὑπάρχει μὲν ἐκτὸς ἡμῶν ἀλλ' εἶναι ἄγνωστος. Ἡ ἀπόφανσις δ' ὅμως αὕτη δὲν συμφωνεῖ, ἀλλὰ τούναντίον διαφωνεῖ καὶ ἀντίκειται ἀντικρυς πρὸς τὴν περὶ πρωτευουσῶν ποιοτήτων διδασκαλίαν. Διότι, ἂν εἶναι γνωσταὶ αἱ τοιαῦται (ἀντικειμενικαί) ποιότητες, δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὅλως ἄγνωστοὶ αἱ οὐσίαι. Ἄν δ' ὅμως εἶναι ἄγνωστοι, τότε οὐδένα λόγον ἔχομεν νὰ παραδεχώμεθα ὑπαρξιν οὐσιῶν¹.

Ἄν ἐν τῷ βάθει τῆς συνειδήσεως τοῦ φιλοσόφου τούτου ἦτο διασεσεισμένη ἡ τῆς οὐσίας έννοια, μαρτυρεῖ ποιά τις εἰρωνεία, μεθ' ἧς χαρακτηρίζει τὴν οὐσίαν ὡς ἄγνωστόν τι² καὶ ἡ παραβολὴ τῆς εἰς τὴν οὐσίαν πίστεως πρὸς τὴν πίστιν τῶν Ἰνδῶν ὅτι ὑπάρχει ἀναγκαίως ὁ ἐλέφας, ἵνα βαστάζῃ τὴν γῆν. Πλὴν ἀλλ' ὅμως δὲν ἀπορρίπτει τὴν έννοιαν ταύτην, εἰ καὶ διασειεῖ αὐτὴν τόσον ἰσχυρῶς ὅσον οὐδεὶς πρότερον³.

1. Ὁ νοῦς, λέγει, ὑποβάλλει εἰς τὰς συνημμένας μετ' ἀλλήλων ἀπλᾶς παραστάσεις τὴν έννοιαν τῆς οὐσίας. Ἀλλὰ τούτου τεθέντος ἡ έννοια τῆς οὐσίας εἶναι ἀσαφής, ἡ δὲ πραγματικότης αὐτῆς καθίσταται ἀμφίβολος· διότι τις ἐγγυᾶται ὅτι πρὸς τὴν έννοιαν ταύτην ἀντιστοιχεῖ πράγματι καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσα οὐσία ;

2. Οὐχὶ σπανίως ὀνομάζει τὴν οὐσίαν « δὲν γινώσκω τί ».

3. Μόνον ὁ Ὠββέσιος εἶχεν ἐπιχειρήσει παρεμφερῆ ἀπόπειραν καὶ ἐγένετο καὶ ἐν τούτῳ, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς, πρόδρομος τοῦ Λωκίου. Ἡ δὲ δυσκολία ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἡ ἀντίφασις, εἰς ἣν περιέπεσεν ὁ φιλόσοφος, προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὠρμήθη ἐκ τῆς συνήθους προϋποθέσεως ὅτι ὑπάρχει κόσμος πραγματικῶν ὄντων « ἐπιδρώντων » ἐπὶ τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν καὶ τοῦτο χωρὶς νὰ ἐξετάσῃ πόθεν ἐρχόμεθα εἰς τὴν τοιαύτην προϋπόθεσιν καὶ ἂν αὕτη συμφωνεῖ πρὸς τὸν δοθέντα ὀρισμὸν τῆς γνώσεως. Ἐνταῦθα βλέπομεν τὰ ἐπακολουθήματα τῆς συνυπάρξεως διαφόρων ἀρχῶν καὶ προϋποθέσεων, ἐμπειρικῶν δηλονότι καὶ ὀρθολογικῶν. Ὡς ἐμπειρικὸς μὲν ὁ φιλόσοφος δὲν ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐξωτερικῶν πραγμάτων καθ' ἑαυτά, ὡς ὀρθολογικὸς δ' ὅμως καταλήγει εἰς ἀμφιβολίαν καὶ συγκεκαλυμμένην ἀρνησιν αὐτῶν.